

LBRIS

We know
books

PITAGORA

Copilăria filosofiei

Victor Gómez Pin

LITERA

București
2020

CUPRINS

Prolog	7
Reîntoarcere ciclică în Ionia	15
Oraș de marinari	15
Să gândești ca grecii	18
<i>Zdrobitoarea influență greacă</i>	19
„Necesități“ naturale: lumea poate fi cunoscută...	22
Necesitate și lege	24
Dubii cu privire la neutralitatea subiectului cunoscător	27
<i>Făuritorul</i>	28
<i>Confruntare inutilă între simțuri și intelect</i>	30
Căutare a substanței originare	33
<i>Cei mai vechi filosofi</i>	34
Thales în Egipt: matematica și libertatea	35
<i>Preoții matematicieni</i>	37
„Ziua va deveni noapte“	38
<i>Mărturia lui Herodot</i>	40
Apa ca principiu: matematicianul Thales nu matematizează universul	41
Dispută pe tema puterii apei	44
Originea a ceea ce are limite și formă	46
<i>De ce Pământul ar trebui să se miște?</i>	49
„Profund este aerul“	50
Copilăria filosofiei	55
Etapele cunoașterii	55
<i>După catastrofă</i>	57
<i>Cotitura spre filosofie</i>	59
Înainte sau după fizică?	63
<i>Nostalgia unui fizician</i>	64

Focul și rațiunea (sau elementul comun căutat de Heraclit)	65
<i>Focul și logos-ul comun</i>	68
Rezumat	71
De la Pitagora la școala pitagoreică	74
Conjectura care iscă scandal	79
<i>Mai mare putere explicativă a numerelor ...</i>	81
Explozia dezbaterii filosofice	82
<i>Cotitura esențială</i>	85
Consolidarea și fracturarea pitagoreismului	87
Ce explică muzica explică întreaga ființă	87
Funcția rituală a muzicii și zeificarea numerelor	93
<i>Divinități, numere și intervale muzicale</i>	95
De la muzică la cosmologie:	
Pământul nu se află în centru	96
<i>Transpunere geometrică a numerelor</i>	100
Primul semn de „iraționalitate“:	
cunoașterea celui care pur și simplu cântă	104
Fractura	108
<i>Problema sintetizată</i>	109
După Pitagora	113
Embrionul atomismului	113
Paradoxuri eleate	117
<i>Teza lui Parmenide interpretată de Aristotel</i>	120
Ce vizează să afirme Zenon?	123
A da formă iraționalului	125
Umbra pitagoreismului în istoria gândirii	127
Epilog	133
<i>Anexe</i>	137
<i>Indice de nume</i>	142

Prolog

Voi începe cu o istorie probabil cunoscută cititorului. Cicero, în ale sale *Tusculanae Disputationes*, ne povestește că Pitagora, ajuns în împrejurimile orașului Fliunte, în Argolida, regiune a Peloponesului, a avut ocazia să stea de vorbă pe diferite subiecte cu regele Leon, care, surprins de bogăția cunoștințelor interlocutorului său, l-a întrebat indirect cu ce se ocupă. Rătăcitorul pare să fi răspuns că nu era expert în nimic în mod special, dar că era „filosof“. După cât se pare, regelui îi era necunoscut termenul, iar Pitagora s-a apucat să-l explice printr-o alegorie.

În timpul Olimpiadei sau al târgurilor însuflețite din orașele grecești, există unii oameni care câștigă cumpărând sau vânzând mărfuri și alții care își etalează abilitățile fizice, participând la întreceri; mai sunt apoi cei cărora naratorul le atribuie purtarea cea mai demnă de luat în seamă, care nu caută profit luându-se la întrecere sau făcând negoț, ci care, pur și simplu, îi observă și pe unii, și pe ceilalți, atenți fiind la ce și cum se întâmplă. Iată, ar fi încheiat călătorul, la fel ca în târg, și în viață, a observa dezinteresat cum se întâmplă lucrurile reprezintă o purtare demnă de

admirație mai mult decât a avea o activitate sau o slujbă îndemnat de interese practice. Cicero îi atribuie la rândul lui anecdota unei autorități, filosoful Heraclit din Pont, care îl frecventase pe Aristotel, dar și pe Speusip, urmaș al lui Platon la Academie.

Despre legendarul Pitagora se spune că a fost un mare matematician, iar școlii lui i se atribuie ipoteze cutezătoare în domeniile astronomiei și muzicii, cum ar fi teoria rotirii Pământului în jurul unui „foc central“ (nu Soarele), ori relații matematice pe care se bazează scala muzicală. Însă în acest dialog avut cu regele din Fliunte, Pitagora pare să fi fost primul care a folosit apelativul „filosof“, aplicându-l, după cum am văzut, propriei persoane. În răspunsul călătorului către Leon, faptul că precizase că e lipsit de ocupație concretă te duce imediat cu gândul la această curajoasă afirmație a lui Aristotel:

În primul rând, noi considerăm că înțeleptul trebuie să cunoască toate lucrurile în limitele posibilului, fără însă a avea cunoștință de ele în amănunt*.

Dacă am face o cercetare despre ce ne trece prin minte când auzim numele *Pitagora*, probabil majoritatea oamenilor ar răspunde evocând teorema care îi poartă numele. Asta, firește, nu înseamnă că acei oameni știu să demonstreze teorema, dar e posibil să își aducă aminte enunțul, având în vedere că reprezintă o componentă indispensabilă în învățarea geometriei elementare. Totuși, poate cineva are informații diferite ori complementare. Probabil un muzician ar asocia numele așa-zisei „scale“ pitagoreice care, alături de altele (de exemplu scala lui

.....
* Aristotel, *Metafizica*, I, 982a 8-10. Citatele din Aristotel respectă trimeritele academice convenționale.

Zarlino), făceau parte din materia studiată la conservator. Dar unei a treia persoane, pasionate de materii mai mult sau mai puțin esoterice, numele i-ar sugera imaginea unui admirat reformator religios a cărui bravură lăsa cu gura căscată concurența și mai e posibil ca numele să readucă în mintea cuiva fraze din *Versi aurei*, lucrare atribuită o vreme lui Pitagora drept compendiu al cunoștințelor sale și despre care astăzi știm că este un text apocrif. Un istoric al cosmologiei s-ar gândi la citata ipoteză a Pământului care se învârte în jurul unui foc central și, în consecință, l-ar considera cosmolog. Multe sunt deci ocupațiile pe care Pitagora le-ar fi putut indica drept ale sale în fața lui Leon în loc să îl lase nelămurit spunându-i că era filosof.

Dar ce înseamnă toate astea? Ce îi adaugă omului de știință Pitagora condiția de filosof, condiția cuiva cunoaște întregul fără să fie însă expert al fiecărei discipline în parte? Aceste întrebări generează o a treia: ce se întâmplase în strălucitele orașe maritime de la Marea Ionică, cu cinci secole înainte de Hristos, astfel încât să-i determine pe cei mai mari istoriografi să continue să caute în acel context baza civilizației noastre? În această privință se folosește de obicei expresia „miracolul grec“, dar este oare cu adevărat evident în ce constă acest miracol? S-a spus că echivalează cu apariția științei și a „filosofiei“. Cu toate astea, uneori este mai simplu să recunoști matricea celei dintâi decât a celei de a doua pentru că, printre altele, termenul *filosofie* este prea echivoc.

Una dintre ipotezele amintite în această carte este aceea că, în atmosfera socială și intelectuală în care se dezvoltă gândirea lui Thales, Pitagora și Heraclit, între Milet, Samos și Efes, pentru prima dată în istoria culturilor se introduce presupunerea că natura nu este guvernată de forțe obscure și arbitrare cum sunt zeii lui Homer, ci de o necesitate riguroasă care ne limitează

Gravură cu portretul
lui Pitagora

posibilitățile de a o supune, dar care apare ca evidentă rațiunii. Această convingere furnizează baza științei care apare ca rezultat al bănuielii că lucrurile nu sunt așa cum le percep simțurile noastre și avansează ipoteza despre existența reală care se ascunde în spatele acestora.

Dar bănuiala pe care o are intelectul omenesc cum că, dincolo de lucruri, așa cum se arată ele simțurilor noastre, s-ar ascunde ceva cu adevărat determinant îi va împinge inevitabil pe cei care încearcă să spună ce sunt lucrurile în realitate să se întrebe despre ființa în sine. Ideea că omul, sub anumite aspecte un animal ca toate celelalte, oricum nu poate fi redus la simpla condiție naturală, prinde formă și se „discută“. Se discută pentru că o asemenea idee a apărut categoric dintr-o observare rațională a naturii, nu dintr-un act de renunțare la rațiune. „Filosofia“ ar fi numele acestei dispoziții singulare a sufletului omenesc de a lega căutarea absolutului de exigența radicală de claritate.

Așa ajungem la copilăria filosofiei, o copilărie fericită, după cum vedem, în care uimirea în fața a ce se întâmplă naște întrebări al căror eventual răspuns reînnoiește uimirea care, la rândul ei, dă naștere unei alte serii de întrebări. Dar, spre deosebire de desfășurarea obișnuită a vieții, unde anii copilăriei par să rămână definitiv în urmă, de fiecare dată când filosofia ajunge într-o nouă etapă, se dezvăluie ca o reîntoarcere îmbogățită la momentul său de origine, în așa fel încât sunt mulți cei care pot susține alături de Hegel (cu toate divergențele puternice avute cu acest gânditor) că istoria a avut parte doar de „o singură filosofie“, cea care apare în Ionia la începutul secolului al VI-lea î.Hr.

Ar fi pur și simplu stupid să interpretăm această teză făcând vreo diferență ierarhică între civilizația ionică și cele precedente. Stupid ca și cum am gândi că apariția teoriei relativității într-un anumit context cultural poate implica vreun fel de superioritate a contextului respectiv. Dovada universalității filosofiei este că gândirea începută în limba greacă din Ionia este asimilabilă fără probleme cu orice altă limbă. Filosofia apare într-o anumită limbă și într-o anumită regiune din lume, dar se simte la ea acasă acolo unde există o limbă care să o primească.

„Singură“ nu înseamnă că filosofia este lipsită de bogăție interioară și nici că se află închisă într-un mediu fix. „Singură“ înseamnă că orice conflict interior și orice evadare în căutarea unei surse de hrană de dincolo de granițele sale se face fără a se pierde din vedere motivația inițială (la fel cum albina, acționând cu surprinzătoarea ei capacitate de orientare, se îndepărtează pe distanțe de kilometri în căutarea polenului fără să uite vreodată unde se află stupul). Așadar, filosofia, fiică a științei, va recurge la ea de câte ori este necesar, fără a i se subordona vreodată, iar expediente oferite de știință nu vor fi decât expediente, instrumente a căror valoare se judecă în funcție de gradul lor de utilitate pentru cauzele pe care le servesc.

Contextul social exact în care apare filosofia, ca ramificație rebelă a științei, de-a lungul coastelor Anatoliei este cel al câtorva orașe de coastă care ajunseseră la un nivel de dezvoltare înfloritor și, prin activități comerciale sau războinice, se coalizaseră cu unele dintre marile civilizații vecine, ca Babilonul sau Egiptul. Protagonistii acestei aventuri a gândirii sunt catalogați în general ca „presocratici“, apelativ mai curând incorect. Expresia presupune de fapt că Socrate ar reprezenta o indiscutabilă linie de demarcație, respectiv că se poate distinge clar un înainte și un după. Totuși, așa cum vom vedea, filosofii moștenitori ai

Academiei platonice sunt mai aproape de pitagorism decât contemporanul lor Aristotel; și s-ar putea da și alte exemple. În definitiv, uneori există problematici mai înrudite între presocratici și postsocratici decât între un grup și altul de presocratici.

În Samos, unul dintre menționatele orașe maritime, se naște Pitagora. Acesta a avut cu siguranță o pondere apreciabilă printre contemporanii lui și printre gânditorii greci în general, și asta nu evită întrebarea: de ce să îl alegem ca nume reprezentativ al unui grup de filosofi? Un prim răspuns ar putea fi respectul uriaș pe care îl manifestă unele nume proeminente ale istoriei filosofiei față de Pitagora, începând cu cei care se distanțează de el din rațiuni strict filosofice.

Poate trebuie să precizăm că, până acum, atunci când vorbim despre influența lui Pitagora, ne referim la nucleul gândirii școlii pitagoreice, fără a fi nevoie să distingem cât i se atribuie maestrului și cât vreunuia dintre discipolii săi. După cum vom vedea, dispunerea filosofică pe care eu însumi am definit-o cu ani în urmă „tentație pitagoreică“ este alcătuită din mai multe nume și, într-un fel, filosofii au fost nevoiți să se confrunte cu ea, mai mult sau mai puțin implicit. Este cazul lui Aristotel, care critică influența uriașă a unui anumit pitagorism la filosofia Academiei platonice, dar căroră le și suntem datori nu numai pentru multele referințe la gânditorul nostru, ci și pentru unele considerații apreciabile. Dar dacă platonismul Academiei târzii poate fi definit pitagoreic, nucleul central al pitagoreismului va fi preluat și de marile nume ale revoluției științifice (Copernic, Kepler, Galileo) și chiar de o anumită metafizică apărută din știința contemporană. Și, fără nici un dubiu, urme de pitagorism apar în gândirea acelor filosofi presocratici al căror moment de vârf e posterior ilustrului gânditor din Samos.

Ținând cont de aceștia din urmă, vom vedea că unele problematice care derivă din concepția pitagoreică despre om și despre univers influențează diatribele privitoare la interpretarea *Poemului* lui Parmenide sau a paradoxurilor lui Zenon din Elea, iluminând pozițiile lui Heraclit sau ale atomiștilor, fiind, desigur, indispensabile pentru explicarea genezei teoriei platonice a ideilor.

Însă există un motiv ulterior, nu de mică importanță, care te determină să te ocupi de pitagorism când e vorba despre prezentarea a ce dă naștere marilor teme ale filosofiei. Astfel, rezultă că una dintre cele mai grave crize în concepția pitagoreică despre ordinea naturală și despre rolul omului în această privință este consecința directă a unei crize filosofice în legătură cu o teorie în care se află implicate și matematica, și muzica. A arunca o privire acelei zguduiri care a vizat școala pitagoreică ne poate ajuta să înțelegem provocarea pe care orice moment de criză a declanșat-o în istoria gândirii. Gândiți-vă că viziunea noastră despre univers este și azi pusă în discuție de o teorie științifică, chiar dacă, de data asta, mai mult fizică decât matematică. Aproape ca tot ce are o greutate reală în viața spiritului, cugetarea filosofică se dă doar în situații de „urgență“, sau în acea renaștere determinată de depășirea unei mari crize.

Din perspectiva pitagoreicilor, fiecare criză în procesul de cunoaștere implică și o criză în domeniile eticii și filosofiei politice. Asta se datorează concepției pe care aceștia o au despre ființa omenească și despre valorile pe care le ia în considerare omul când pune bazele cetății, valori ce nu pot fi separate de ce poate face inteligibilă ordinea naturală. Mai simplu spus (și „anacronic“): dacă codul naturii e scris cu caractere matematice (Galileo), atunci se poate găsi o relație numerică exactă, de exemplu, a conceptului de dreptate.

Independent de gradul de credibilitate ce trebuie acordat textului lui Cicero în care i se atribuie lui Pitagora însuși numele de „filosofie“, în orice caz Pitagora întruchipează emblematic acea dispoziție specială în fața mediului natural și a abisurilor spiritului omenesc, caracterizată drept filosofică și care, înainte de Pitagora, se află la nivel embrionar la filosofii din Milet care l-au precedat. A contribui la trezirea în cititor a nostalgiei vremurilor când dorința sa de cunoaștere nu stabilea granițe rigide între uimirea plină de întrebări generate de lucrurile din jurul său și admirația care suscita exactitatea matematică reprezintă un obiectiv important al acestei cărți. Fie-mi permis să închei această premisă cu o laudă adusă spiritului pitagoreic, apărută în a doua carte a poetului Lautréamont *Cântecele lui Maldoror*:

Era ceva vag în mintea mea, un nu știu ce, deseori ca un fum; dar am știut să urc cu religiozitate treptele ce duc la altarul vostru, și voi ați risipit acel vâl întunecat [...]. Pământul nu le arată altceva decât iluzii și fantasmagorii morale; însă voi, matematici concise [...] faceți să strălucească din nou în fața ochilor luminați un reflex puternic al adevărului suprem a cărui amprentă se observă în ordinea universului.

Reîntoarcere ciclică în Ionia

Să ne întoarcem spre cei care înaintea noastră s-au adresat cercetării realității și au filosofat în jurul adevărului. Rezultă clar că și aceștia vorbesc despre anumite principii și despre anumite cauze. Dacă ne vom întoarce spre ei vom obține oarecare ajutor în actuala noastră cercetare.*

Oraș de marinari

Printre diferitele forme de organizare ale societăților umane, un rol singular l-au avut așa-numitele orașe-stat. Astăzi, unele dintre acestea au importanță în sistemul economic mondial și, cum bine se știe, în Italia au reprezentat sursa splendorii științifice, tehnice și artistice a cărei paradigmă se individualizează în numele evocator Florența. Un oraș-stat, ca Veneția, poate să fie centrul unei puteri militare și politice care, în acest caz, și într-un anumit fel, este capitală de imperiu, dar poate fi și liber, nesupus nici unui tip de putere externă, aliniindu-se comercial și cultural cu alte orașe sau puteri imperiale mai mult

---

* Aristotel, *Metafizica*, 983b 1-5

sau mai puțin îndepărtate. Apropierea de mare înlesnește firește acest tip de legături relativ libere.

Actuala regiune turcească Anatolia (*Anatole* în greacă) a fost multă vreme, de-a lungul secolelor, nu numai așezare a nenumărate comunități (arabi, evrei, turci, armeni...), ci și zonă de ocupație de către imperii începând cu cel al Troiei până la cel otoman, fără a-l uita pe cel bizantin. Dar, în secolul VI î.Hr., zona sud-vestică, coastele și insulele aceluia braț al Mediteranei care este Marea Egee erau mărginite de mici orașe cu puteri autonome, configurate ca guvernări republicane sau tiranice, uneori coalizate. Negustorii și marinarii erau grupurile sociale predominante, și colaborarea acestora făcea în așa fel încât regiunea să fie centrul unui comerț bogat cu Grecia, cu Italia meridională și cu populațiile din sudul actual al Franței, precum și cu Egiptul și cu fenicienii. Partea centrală a coastei, cu insulele adiacente, se numea Ionia în virtutea faptului că, de la sfârșitul Epocii Bronzului, aici se așezaseră triburi ionice (ahei expulzați din Ahaia, din centrul Peloponesului), care vorbeau o variantă dialectală de greacă.

Unul dintre cele douăsprezece orașe care s-au coalizat formând așa-numita Ligă Ionică era Miletul, aflat la gurile de vărsare ale fluviului Meandru, ceva mai la sud de Efes; insula Samos se afla cam la aceeași distanță de amândouă. Orașele s-au format în așa-numita epocă arhaică, plecând de la mici populații, printr-un proces numit *synoikismos*, adică un ansamblu de case, *oikos* în greacă. Liga este la rândul ei un proces comunitar denumit *koinon*, același termen (după cum vom vedea) cu cel folosit de Heraclit la definirea limbii obișnuite sau comparabile cu ce numea el „rațiune universală“.

Cele trei nume tocmai menționate sunt foarte semnificative: Efes este orașul de baștină al lui Heraclit, Pitagora se naște în Samos și Thales la Milet. De mai multe ori distrus și reconstruit